

ATATÜRK DÖNEMİ LAİKLİK UYGULAMALARI VE AMERİKA *

Esmâ Torun ÇELİK**

ÖZ

19.yüzyılın başlarından itibaren Amerikalıların, Osmanlı topraklarından ilk bilgi kaynakları misyonerlerdir. Bu nedenle Türklere karşı önyargılı olmuşlardır. Milli Mücadeleyi ilgi ile izleyen Amerikan Hükümeti, savaş öncesi durum göz önüne alındığında Türklere karşı daha ılımlı bir tutum içine girmiştir.

Türkiye'de Saltanatın kaldırılmasıyla başlayan devrim süreci ve özellikle laiklik uygulamaları Amerikan yönetimi tarafından büyük ilgiyle izlenmiştir. Önce İstanbul'daki Yüksek Komiserlik ve daha sonra Büyükelçilik aracılığıyla laiklik yolunda atılan adımları çok yakından takip ederek, araştırmalar ve raporlar hazırlatıp dışişleri bakanlığına yollamışlardır. Geleneksel yıllık raporlarında din konusuna özel yer ayırmışlardır. Dönemin Amerikan Yüksek Komiseri ve Büyükelçileri Hilafetin kaldırılması, tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılması, harf devrimi, din reformu, ibadeti Türkçeleştirmek, medreselerin kapatılması gibi yapılan uygulamaların detayları aktarılırken, Türk kamuoyunda nasıl değerlendirildiğine, resmi makamların görüşlerine ve basına yansımalarına yer vermişlerdir. Bu konular hakkında kendi yorumlarını da yazılarına eklemişlerdir.

Amerikan basını da laiklik alanında yapılan devrimleri yakından takip ederek, kamuoyunu bilgilendirmiştir. Merak ve ilginin yanı sıra biraz da şaşkınlıkla devrimleri izlemişlerdir. Bu değişimlere eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır. Türkiye'de çağdaşlaşma yolunda yapılan bu devrimleri çoğu kere de takdirle karşılamışlardır. Türkiye'nin bu değişimi pek çok Amerikalının Türkiye hakkındaki ön yargılarının kırılmasında etkili olmuştur.

---

* Bu makale, XVIII. Türk Tarih Kongresi'nde aynı başlık altında sunulan bildiri gözden geçirilerek hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Posta: esma.torun@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-9963-4737>

Anahtar Kelimeler: Laiklik, Amerika, Türkiye, din, Amerikan büyükelçisi, İslam, din reformu, Atatürk.

THE APPLICATIONS OF LAICISM IN THE PERIOD OF ATATURK AND AMERICA

ABSTRACT

From the beginning of the 19th century, the first sources of information from the Ottoman lands were missionaries. For this reason they were prejudiced against the Turks. The American government, following the national struggle with interest, took a more moderate attitude towards the Turks when considering the pre-war situation.

The revolutionary process that began with the abolition of the Sultanate in Turkey and particularly secularism practices were followed with great interest by the US government. The steps taken in the direction of secularism were followed by the High Commissioner in Istanbul first and then by the Embassy, and investigations and reports were prepared and sent to the foreign ministry. In traditional annual reports they reserved a special place for religion. While conveying details of the practices such as abolition of caliphate, closure of tekkes, tombs and zawiya's, alphabet reform, religion reform, make Turkish of worship, and the closure of madrasahs, The American High Commissioner and Ambassadors of that period included the views of the official authorities, and the press and how they were evaluated in the Turkish public opinion. They also added their own comments on these issues.

The American press followed the revolutions in secularism and informed the public, too. In addition to curiosity and interest, they followed the revolutions with some astonishment. They approached these changes with a critical view. They usually appreciated these revolutions made in Turkey to modernize the country. Turkey's transformation became effective in breaking down the prejudices of many Americans.

Keywords: *Laicism, America, Turkey, Religion, American Ambassador, Islam, Religious Reform, Atatürk.*

Giriş

Amerikalılar en baştan itibaren Türklere din temelli bir anlayışla bakmışlardır. Bunun nedeni Hristiyan olmaları ve devletin esasının da buna dayanmasıdır. Dolayısıyla rahipler vaazlarında sıklıkla Müslüman Türkleri aşağılıyorlardı. Hristiyan düşmanı, barbar, tembel ve cahil gibi sıfatlar

yakıştınyorlardı¹. Osmanlı Devleti'nin bir zamanlar Avrupa'da yarattığı korku ve mevcut yönetimi altında pek çok Hristiyan toplulukların yaşaması da görüşlerini etkilemiştir.

Amerikan halkının kafasındaki bu önyargıları daha da güçlendirenler Osmanlı topraklarında Protestanlığı yaymaya gelen misyonerlerdir. Misyonerlerin İslam, Arap ve Türkler hakkındaki yargıları son derece olumsuzdu. Türklerin geri kalmışlığını Müslüman olmalarına bağlıyorlardı². Önce Yunanlıların daha sonra başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslimlerin isyanlarını bir bağımsızlık mücadelesi olarak görmüşlerdir. Amerikan kamuoyunda Türk düşmanlığını körüklenmesinde misyonerlerin yolladıkları mektuplar önemli rol oynamış ve Türkleri "Terrible Turk" (Korkunç Türk) olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

I. Dünya Savaşı'na kadar Amerikalı yetkililerin Türklere bakışında herhangi bir değişim olmamıştır. Buna örnek olarak, Büyükelçi Morgenthau'nun anıları gösterilebilir. 1913-16 yılları arasında İstanbul'da Büyükelçilik görevini yürüten Henry Morgenthau, 1918'de yayınlamaya başladığı anılarında Türklere en ağır kelimeleri yakıştırmaktan çekinmemiştir. Anılarında, Türklerin, uygar bir toplumun temel ilkelerinden yoksun olduğunu, yazılı edebi ve sanat eserlerinin olmadığını, kalıcı devlet kuramadıklarını, şiddetten başka bir şey bilmediklerini, saldırı ve yağma başarısına sahip vahşi atlılar olduklarını, her işlerini zorbalıkla yaptıklarını, tarım ve sanayi kurumları olmadığını ileri sürmüştür. Daha da ileri giderek, Türklerin atalarının "...siyasi anlamda eşkıyalığın tarihine mükemmel bir örnek..." oluşturduğunu savunmuştur³.

1912 yılında başkan seçilen Woodrow Wilson, Osmanlı'ya elçi tayin edilmesi gerektiği kendisine söylendiğinde, zaten yıkılacak olan bir devlete elçi tayin etmeyi gereksiz bulmuş ve yukarı da görüşlerini belirttiğimiz Türklere karşı en çok nefret duyan isimlerin başında gelen Morgenthau'yu elçi olarak İstanbul'a yollamıştır⁴. Wilson, misyoner torunu ve Presbiteryen din adamının oğlu olması nedeniyle olsa gerek, hem dini hem de ideolojik olarak

¹ Justin McCarthy, **Amerika'daki Türk İmgesi**, çev. Zeynep Enez, T&K Yayınları, İstanbul, 2015, s.23-24.

² McCarthy, **a.g.e.**, s.77-79.

³ Henry Morgenthau, **Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü**, çev. Attila Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul, 2017, 2.B., s.219.

⁴ Fahir Armaoğlu, "Atatürk Dönemi'nde Türk-Amerikan İlişkileri," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.38, C.XIII, (Temmuz 1997), s.632.

Türklere ve Müslümanlara karşıydı. Türklere karşı misyonerleri ve Ermenileri desteklemiştir. Savaş sonunda Hristiyan Ermeni toprakları ve Yahudilerin anavatanları olmak üzere iki kara parçasının “Müslüman cazgırların” elinden kurtarılacağı savunmuştur⁵.

I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı-Amerika ilişkilerine bakıldığında pek de olumlu bir durumdan bahsetmek mümkün değildir. Morgenthau'nun da belirttiği gibi, ciddi bir ekonomik ilişkileri yoktu. Ancak aydınların Amerikalılarla hisleri karşılıklı değildi. Amerikalılar Türklerden nefretle bahsederken, Osmanlı aydınlarının birçoğu Amerika'yı, hayırseverlik adına eğitim faaliyetleri için milyonlarca lira para harcayan, idealist, fedakâr, Türkiye'nin tek dostu olarak görüyorlardı⁶. Amerika'yı Osmanlı topraklarını paylaşma amacında olmayan en gelişmiş ve dost ülke gördüklerinden olsa gerek, mütarekeden sonra Anadolu'nun kurtuluşunun Amerikan mandasına girmek olduğunu savunmuşlardır. Oysa bu sırada Başkan Wilson Anadolu'da kurulacak büyük Ermenistan'ın sınırlarını çizmekle meşgul oluyordu.

Amerika 1917'de İtilaf Devletleri yanında savaşa girmiş ve Osmanlı'ya savaş ilan etmeksizin sadece ilişkilerini kesmiştir. Başkan Wilson'un Ocak 1918'de açıkladığı ve kendi adıyla anılan ilkeleri bazı Türk aydınları için kurtuluş ümidi doğurmuştur. Bu arada Paris Barış Konferansı'na katılan Başkan Wilson ise hiç de aynı düşüncede değildi. Anadolu'da bir manda söz konusuydu ama bu Türkler için değil Hristiyan Ermeniler içindi. Bu amaçla General Harbord başkanlığında bir komisyonu Anadolu'ya yollamıştır.

1919 yılı başında Yüksek Komiserliğe atanan Amiral Mark L. Bristol, İstanbul'a geldiğinde Büyükelçi Morgenthau'nun olumsuz izlerini silmeye ve misyonerlerin Amerikan politikalarına etkinliğini azaltmaya çalışmıştır. Bristol, Türklere yönelik bir önyargı taşımadığı, ülkesini yolladığı raporlarda açıkça gözükmemektedir. Uzun zaman sonra bir Amerikalı yetkilinin tarafsız ve ön yargısız olayları sadece aktarmakla yetinen yaklaşımı, Ermenilerin önemli ölçüde tepkisini çekmiştir⁷. Bununla birlikte Amerikan yönetimi Ankara Hükümetiyle resmi ilişkiler kurmaktan kaçınmıştır.

---

⁵ McCarthy, a.g.e., s.398-399.

⁶ Morgenthau, a.g.e., s.39.

⁷ İsmail Köse, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)**, TTK Yayınları, Ankara, 2016, s.74-77.

Mustafa Kemal önderliğinde 1919 Mayıs'ında başlayan Milli Mücadeleyi Amerikan basını yakından izlemiştir. Mücadeleyi bir isyan olarak değerlendirmiştir. Önde gelen gazetelerden biri olan ve genellikle Türklere karşıt bir politika izleyen New York Times Gazetesi, Türkleri "...yüzyıllardır Asya ve Avrupa'yı haraca kesen katiller..." olarak nitelendirmiştir. Mustafa Kemal ile ilgili ilk haberi 1 Ağustos 1919'da yayımlayan gazete, O'nu "Milliyetçi kuvvetler diktatörü" olarak nitelendirmiştir⁸. Büyük Taarruz sırasında Türklerin konargöçer oldukları, tarımdan ve siyasetten anlamadıklarını ileri sürerek, yetersizliklerini örtbas etmek için yaptıkları tek şeyin savaşmak olduğunu yazmıştır⁹. Amerikan basınında en çok ilgi görenlerden biri İstanbul'un işgalinden sonra Ankara'ya gelerek ulusal mücadeleye destek veren İstanbul'daki Amerikan Kolejinde eğitim gören Halide Edip'tir¹⁰.

Amerikan yönetimi, I. ve II. İnönü Zaferleri, Londra Konferansı, Moskova Antlaşması ve Ankara Hükümeti'nin başarıları karşısında Anadolu hareketine bakış açılarını değiştirmiş ve ilişki kurmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Bununla birlikte Amerika resmi ilişki kurmaktan kaçınarak, bazen bir diplomat, bazen ticari temsilcileri aracılığıyla Ankara ile gayri resmi görüşmelerde bulunmuştur¹¹.

Amerikan basını da alışılmış sert yaklaşımından vazgeçmiş gözükmektedir. The New York Times'ın 3 Temmuz 1921 tarihli Clair Price imzalı yazıda, Berlin Kongresi'nden bu yana Türklere yönelik acımasız bir nefret kampanyası sürdüren Batının artık taktik değiştirmesi gerektiği, Türklerin Doğunun en güçlü ulusu olarak yaşamaya devam edeceği, nefreti bırakıp Türk görüşlerine ağırlık verilmesi savunulmuştur. Sürekli barışın tek yolunun bu olduğu gerçeğinin altını çizmiştir. Bu ifadeler bakıldığında Amerikalıların Türkiye algısının bütünüyle değiştiğini söylemek pek mümkün gözüküyor. Zira aynı gazetelerde Türklerin Yunanlıları katlettiği haberleri de yer almaktadır¹². Tüm veriler göz önüne alındığında Amerikalıların

---

⁸ Osman Ulugay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, Yelken Yayınları, İstanbul, 1974, s.43-44; 50.

⁹ McCarthy, **a.g.e.**, s.395-396.

¹⁰ **The Seattle Star**, 12 Mayıs 1921; **The New York Herald**, 11 Mayıs 1921; **New York Times**, 24 Eylül 1922; **New York Tribune**, 20 Nisan 1920.

¹¹ Köse, **a.g.e.**, s.203-2016.

¹² Ulugay, **a.g.e.**, s.138.

kafasının karışık olduğu, Türklerle ilgili olumsuz yargıların silinmesinin epey zaman alacağı görülmektedir.

Lozan Konferansı'na gözlemci olarak katılan Amerika, konferansın ilk aşamasında Ermeni isteklerine destek vermiş ve Türkiye ile anlaşma yolunda bir girişimde bulunmamıştır. İkinci aşamada ise İtilaf güçlerinin anlaşma yapmalarının kesinleşmesi üzerine Türklerle diplomatik ilişkilere başlangıç teşkil edecek bir anlaşma İnönü ile Grew arasında 6 Ağustos 1923'te imzalanmış; ancak Amerikan Senatosu reddettiği için yürürlüğe girememiş ve diplomatik ilişkiler kurulamamıştır.

Saltanatın Kaldırılmasının Yankıları

Lozan Konferansı'na TBMM'nin yanı sıra İstanbul Hükümeti'nin de çağırılması TBMM'yi harekete geçirmiştir. 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması hakkındaki kanun kabul edilerek, iki başlı iktidara son verilmiştir. Böylece demokratik esaslara dayalı yeni bir Türk Devleti'nin kurulması yolunda en büyük engel ortadan kaldırılmıştır. 600 yıllık Osmanlı saltanatı hilafetten ayrılarak tarihe karışmıştır. Son padişah Vahdettin 17 Kasım'da ülkeyi terk etmiş ve yeni Halife olarak TBMM tarafından Abdülmecit Efendi seçilmiştir.

Amerikan basını gelişmeyi şaşkınlıkla izlerken, artık yeni ulusal Türk Devleti'nin ortaya çıktığını vurgulamıştır¹³. İki yıldır zaten Türklerin devleti olmadığını, İtilaf Devletlerinin çıkarları için kullandıkları göstermelik bir devlet başkanı konumunda olan padişahlığın resmen kaldırıldığı bildirilmiştir. Amerikan basınında son Padişah VI. Mehmet Vahdettin'in adı VI. Muhammet olarak yazılmıştır. Daha önce Jön Türklerin padişahları tahttan indirdiklerini, yerine istediklerini getirdiklerini, padişahları kukla gibi kullandıklarını belirten yazıda, 1 Kasım'da yapılanın bunlardan çok farklı olduğuna, artık monarşinin kaldırıldığına dikkati çekilmektedir. Hanedandan bir şehzadenin Halife seçilmesinin bu durumu değiştirmeyeceğini, halifenin halkın temsilcilerine borçlu olacağını altı çizilmiştir. Bunun, bir tür Napolyon'un cumhuriyet-imparatorluğu olduğu savunulmuştur. Türkiye'yi nasıl etkileyeceği sorusundan daha önemli olanın ise İslam birliğini nasıl etkileyeceğidir¹⁴.

---

¹³ **Great Falls Tribune**, 4 Kasım 1922.

¹⁴ **New-York Tribune**, 5 Kasım. 1922.

Saltanatın kaldırılmasından sonra yeni Halife olarak Abdülmecit'in seçilmesi konusunda genel olarak basın görüşleri olumlu yöndedir. Abdülmecit Efendi o ana kadar Müslümanların sahip olduğu en modern Halife olarak değerlendirilmiştir. Milliyetçilere yakın olduğu vurgulanarak, İngilizce ve Fransızca bilmesi, ressam ve besteci yönü, violin çalması ve tek eşli olması öne çıkarılan özellikleridir. Ancak dünyada toplamda 400 milyon Müslüman varken sadece 8 milyon Türk'ü temsil eden TBMM'nin Halifeyi seçmesini de eleştirmektedirler¹⁵.

11 Kasım 1922 tarihli Great Falls Tribune Gazetesi'nin "Saltanat ve Hilafet" başlıklı yazısında halifeliğin tarihçesi ve özellikleri anlatılmıştır. Ancak bundan sonraki süreçte kafalarda soru işaretleri vardır. Her zaman siyasal güçle hareket eden Halifenin sadece ruhani güçle etki derecesinin ne olacağı sorusunun kafaları meşgul ettiği bildirilmektedir¹⁶. "Türk İmparatorluğu Çöktü" başlığıyla baş sayfada haberi veren Capital Journal Gazetesi ise esasen Halife'nin parlamento tarafından seçilmesinin önemine vurgu yapmaktadır¹⁷.

The Washington Post Gazetesi de, Doğu'nun kültüründen çok Batılı değerlere sahip olduğundan dolayı yeni Halife Abdülmecid Efendi'den övgüyle bahsetmektedir. Batılı gibi giyindiği, resim ve beste yaptığı belirtilerek özellikle tarihi eserlere verdiği önem vurgulanmıştır. Abdülmecid Efendi'nin sarayının adeta müzeye benzemesi, onun tarihi eserlere verdiği önemi gösterdiği ifade edilmiştir¹⁸. Bu özellikleriyle Amerikalı gazeteciler için Halife Abdülmecit Müslüman dünyası açısından sıra dışı bir kimliktir.

Amerikan gazeteleri saltanatın kaldırılmasına sayfalarında önemli yer vermişlerdir. Ancak saltanatın kaldırılmasının anlamını yeterince doğru değerlendirdiklerini söylemek zordur. Daha çok Hilafetin bundan sonraki durumu söz konusu edilmesine rağmen, Türkiye'nin Meclisin açılmasından itibaren benimsediği ulusun egemenliği ilkesinin doğal bir sonucu olarak da görmemişlerdir. Ayrıca tüm Müslümanların lideri olan Halifenin sadece Türkler tarafından seçilmesini de eleştirmişlerdir. Haberlerin veriliş biçimine bakıldığında saltanatın kaldırılmasının pek de bekledikleri bir gelişme olduğunu söylemek zordur.

---

¹⁵ **The Columbia Evening Missourian**, 27 Kasım 1922.

¹⁶ **Great Falls Tribune**, 11 Kasım. 1922.

¹⁷ **Capital Journal**, 3 Kasım 1922, s.1.

¹⁸ **The Washington Post**, 3 Aralık 1922.

Hilafetin Kaldırılması Hakkında Görüşler

Saltanatın kaldırılmasından sonra başlayan Lozan Konferansı'nda Türk delegeleriyle Amerikan temsilcileri arasında imzalan anlaşmanın Amerikan Senatosu tarafından reddedilmesi nedeniyle iki ülke arasında diplomatik ilişkiler başlatılamamıştır¹⁹. Buna rağmen Amerikan Hükümeti, Türkiye ile ilişkileri anlaşma olmaksızın iki notayı (modus vivendi) imzalayarak ilişkileri başlatma yoluna gitmiş ve ilk büyükelçi olarak da Lozan'da ikinci dönem Amerika'nın temsilcisi olan ve İsmet Paşa (İnönü) ile onaylanmayan anlaşmayı imzalayan Joseph Grew'i Türkiye'ye ilk büyükelçi olarak göndermiştir²⁰.

ABD diplomatik ilişkiler kurmaya çalışılırken, yeni Türkiye ideal olarak gördüğü demokratik yaşamı gerçekleştirmek için çok önemli devrimler yapmıştır. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesiyle gözler Halifelik kurumunun üzerine çevrilmiş ve konumu sıklıkla tartışılmaya başlanmıştır. Esasen konu tüm İslam dünyasını ve onları yönetimi altında tutan Avrupalı büyük güçleri ilgilendirdiğinden tartışma Türkiye sınırlarını çoktan aşmıştı. En çok Müslüman sömürgeye sahip olan İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Hint Müslümanları da tartışmayı yakından izliyorlardı. Hint Müslümanlarının liderlerinden Ağa Han ve Emir Han Başbakan İsmet Paşa'ya Hilafetin kaldırılmaması için açık bir mektup yollamışlardır. Ancak mektup daha İsmet Paşa'ya ulaşmadan İstanbul gazetelerinde yayınlanmıştır. Bunun üzerine mektubu yayınlayan gazeteciler İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ancak beraat etmişlerdir. Bu gibi tartışmalar ve olaylar iktidarın Hilafet kurumu hakkında yapacakları öne almasına neden olmuştur. Saltanatı hilafetten ayırıp önce saltanatın kaldırılmasıyla hilafetin siyasi gücü ortadan kalkmıştır.

Hilafet sorununun gündeme gelmesinde Halifenin son zamanlardaki tutumu da önemli rol oynamıştır. Ocak 1924'te hem Hilafet hazinesinin yetmediği için arttırılmasını istemesi, hem de İstanbul'a gelen üst düzey devlet görevlilerinin kendisini ziyaret etmemelerinden duyduğu üzüntüyü belirtmesi hükümeti harekete geçirmiştir. İzmir'de Şubat 1924'te düzenlenen Harp oyunları sırasında Mustafa Kemal üst düzeyde görev yapan komutanlarla bu konuyu görüşmüştür. 3 Mart 1924'te Hilafetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının üyeleri yurt dışına çıkarılması hakkındaki yasa kabul edilmiştir.

¹⁹ Bilal Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)", *Bellekten*, S. 161-164, C.XLI, TTK Basımevi, Ankara, 1997, s. 304-306.

²⁰ Semih Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 83-85.

Teokratik düzenin en önemli kurumu olan Halifeliğin kaldırılmasıyla doğan boşluk Diyanet İşleri Başkanlığı ile giderilmeye çalışılmıştır²¹.

1923 sonlarında Hilafetin kaldırılması konusunda yaşanan tartışmalar, Yüksek Komiser Amiral Bristol'ü de etkilemiş; Amerikan Dışişleri'ne yolladığı yazıda yaşanan gelişmeleri aktararak, olayların sonuçlarını değerlendirmiştir. Bristol 9 Kasım'da Halifenin istifası ile ilgili bir Pan-İslamic kongre toplanacağı haberi aldığını bildirmiştir. Ancak bu haberi resmi makamların yalanlamasından, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Başbakan İsmet Paşa'nın tavırlarından ve gazetede yazılardan anladığı kadarıyla Hilafet sorunun kısa zamanda üzerine gidilmeyeceği tahmin etmiştir. Türkiye'de din dışılığın en güçlü olduğu bu dönemde, radikal grupların halifenin uzaklaştırılması görüşünü taşıdıklarını ifade etmiştir. Oysa Ankara'daki liderlerin işi zamana bırakmaya niyetli olduklarının anlaşıldığını yazmıştır. Bristol ileri görüşlülüğünü ortaya koyarak, Hilafetin kaldırılmasının önemli fırsatlar yaratacağını, mecliste bir muhalefet partisi kurularak geniş halk yığınlarının kolayca etkilenebileceğini savunmaktadır. Emperyalizme karşı olan milliyetçilerin Halifeden siyasal çıkar sağlamayı düşünmedikleri gibi, bu kurumun gerilemeye sebep olduğu kanaatini taşıdıklarını ileri sürmüştür²².

Bristol'un tahmini tutmayacak ve Hilafetin kaldırılması konusunda girişimler yeni yasama yılının hemen başında gerçekleştirilecektir. Amerikan hükümetine yakınlığıyla tanınan The Washington Post Gazetesi haberi, halifenin azledildiği ve İngiliz muhalefetine meydan okunduğu başlığıyla vermiştir. Dini eğitimin yasaklanması nedeniyle iki Amerikan okulunun bu durumdan etkilenebileceği de belirtilmektedir. Gazete İngilizlerin hilafetin kaldırılmasına muhalefet ettiklerini vurgulamaktadır. İngilizlerin Osmanlı Halifesine manevi olarak bağlı olmaları sayesinde 70 milyon Hintli Müslümanı yönetebildiklerini ve kaldırılması durumunda bundan mahrum olacaklarını ileri sürmüştür. Gazete, Türkiye'nin her değişiminin Hindistan'daki İngiliz yönetimine sürekli şikâyetleri beraberinde getireceği için, İngilizlerin Hilafetin kaldırılmasını açıktan sert biçimde eleştirmeyeceği kanaatini taşımaktadır²³.

---

²¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (Birinci Bölüm)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997, s.55-60.

²² **National Archives (NARA)**, M353, Roll 49, File 867.404/57. Amiral Bristol'ün Dışişlerine yolladığı 3 Aralık 1923 tarihli yazı.

²³ **The Washington Post**, 4 Mart 1924.

Hilafetin kaldırıldığı haberini ilk sayfasında duyuran New York Times, hilafeti kaldıran Türklerin Müslüman dünyasını karıştırdığını ileri sürmüştür. Milli mücadelenin kazanılmasında hilafetin kullanılmasının önemli rolü olduğu savunarak, kaldırılmasını eleştiri konusu etmiştir. Bütün Müslümanları ilgilendiren böylesi bir kararı Türklerin tek başına almasından sonra İslam dünyasının sessiz kalmasına da anlam veremeyen gazete, Hint Müslüman liderlerinin Başbakan'a mektuplarını, haklı olarak süreci hızlandıran önemli bir faktör olarak görmüştür. Haberde yeni Türkiye'nin demokratik yapısına da vurgu yapılarak, hilafet ile çelişmesinin bu reformda önemli rolü olduğu belirtilmiştir²⁴.

New York Times konuyu daha çok İngilizlerin bakış açısıyla görmeyi yeğlemiştir. Mustafa Kemal'in dinin bir uyuşturucu olduğu konusunu eski Sovyet arkadaşlarıyla görüşmüş olabileceğini yazmıştır. Hilafetin kaldırılmasını bir din düşmanlığı gibi yansıtmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Türkiye ve Rusya arasında paralellik kurarak, Sovyetlerde yeni bir din yaratılmasına karşılık Türklerin faydalı bir amaçla hilafeti kaldırdığına inanılmakta ve bunun yerinde olduğu ifade edilmektedir²⁵. Bir yandan hilafetin kaldırılmasını İngiliz bakış açısıyla eleştirirken; diğer yandan Türklerin demokratik yapısını da öne çıkarmıştır. Aynı andaki bu farklı görüşler belki de yaşadıkları şaşkınlığın bir ifadesi olabilir.

Türkleri ilk olarak din adamlarından öğrenen Amerikalı yöneticiler için de hilafetin kaldırılması biraz şaşkıncı olmuştur. 3 ay önce hilafetin kaldırılmasının olası tepkiler nedeniyle zamana bırakılacağı tahmininde bulunan Yüksek Komiser Bristol, bu konudaki bilgileri başkentteki Yüksek Komiserlik temsilcisi A. Wallace Treat'ten alıyordu. "Türk Reformları" başlığı altında hilafetin kaldırılması ve yapılan reformlar konusunda görüşlerini kapsamlı olarak Bristol'e rapor olarak sunan Treat'ın görüşleri oldukça ilginçtir. Ulusalçıların baştan beri hilafet geleneklerine ilgisiz olduklarını, hatta aşırı olarak nitelendirdiği bazılarının modernleşme yolundaki her ilerlemeye en çok İslamcılığın engel oluşturduğunu açıkça ifade ettiklerini ileri sürerken, saltanatın kaldırılmasının iktidarda olan Türklerin psikolojisinin, atalarınıninkiyle ne kadar zıt olduğunun gerçek kanıtı olduğu görüşündedir. Mustafa Kemal'in ulusal egemenlik anlayışına sahip ve demokratik bir hükümet kurmasıyla hilafeti kaldırmayı kafasına koyduğunu,

²⁴ Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik 1924-28*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1985, s.210.

²⁵ *The New York Times*, 9 Mart 1924.

ancak bunun için en doğru zamanı beklediğini belirtmiştir. Basının ve ordunun önde gelenlerini İzmir'e davet ederek onların desteklerini almayı başarmıştır. Buna rağmen az da olsa var olan karşıtlığı ortadan kaldırdıktan sonra harekete geçmiştir. Treat'ın iddiasına göre bu karşıtlardan biri de Başbakan İsmet Paşa'dır. 23 Şubat'ta Ankara'ya dönen milletvekilleri ve basın mensupları önce Halifeligi küçümseyici söylentiler çıkarttıklarını ve arkasından da 27 Şubat'ta Vasıf (Çınar) Bey'in hilafet bütçesine karşı sert eleştiriye geçtiğini ve kamuoyunu test ettiğini ifade etmiştir. Hilafeti saltanat olarak nitelendirerek, cumhuriyeti tehlikeye atan ve hükümete sürekli engel çıkaran bir kurum olduğunu savunmuştur. Bu noktada hilafetin devamına lüzum olmadığı düşüncesiyle Vasıf Bey'in, kabineden askeri ve dini temsilcilerin çıkarılması için de Meclise başvurduğu anlatılmaktadır. Treat, bundan sonraki gelişmeleri anlatırken, Mustafa Kemal'in reformların doğasını tam olarak belirtmekten kaçındığını, reformları bireysel bir çabadan çok ortak hazırlanan bir program olarak göstermeye çalıştığını savunmaktadır. Nitekim Parti grubunda alınan karar sonrası Mecliste çok da tartışma yaşanmadan, hilafetin kaldırılması, Şeriye ve Evkaf Vekâletleri ile Harbiye Nezaretinin kabineden çıkarılması ve Öğretimin Birleştirilmesi hakkındaki üç önemli kararın kabul edildiğini bildirmiştir²⁶.

Wallace Treat; 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan bu yasalarla dinin en güçlü kurumunun ortadan kaldırıldığı, siyasette dinin ikinci dereceye indirildiği, teorik olarak politikadan askeriye ayrıldığını ileri sürerken, bu tarihi yasaların yeni Türkiye'nin aydınlarının azmi ve cesaretiyle sağlandığını ileri sürmüştür. Mustafa Kemal'in hilafeti yeniden örgütlemek için kaldırdığı yolunda söylentiler olmasına rağmen, O'nun panislamik düşünceye sempatisi olmadığını ve siyasi bir kurum olarak cumhuriyete tehdit oluşturduğu kanaatinde olduğunu belirtmektedir²⁷.

Wallace Treat bu raporunda yakın gelecekte yapılacak reformlar konusundaki gözlemlerini ve tahminlerini de açıklamaktadır. İlk olarak yargı sisteminin yeniden örgütlenmesi amacıyla Adalet Bakanlığı'nın ünlü yargıçlardan oluşan bir komisyon kurduğunu, görüş alışverişinde bulunularak yeni yasa çalışmaları için hazırlıklar yapıldığını, öncelikle evlenme ve boşanma konularının yeniden düzenleneceğini, tek eşliliğin getirileceğini ileri sürmektedir. Adalet Bakanlığı danışmanlarından birinden aldığı gizli bilgiye

²⁶ NARA, M.353, Roll 49, Letter 1-8-58, s.1-3. Amerikan Yüksek Komiserliği'nin Ankara'daki Delegatesi A. Wallace Treat'den İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral M. Bristol'e yollanan 9 Mart 1924 tarihli yazı.

²⁷ NARA, M.353, Roll 49, Letter 1-8-58, s.4-6.

göre, yeni anayasanın 2 ay sonra çıkarılacağını ve yeni yasaların çok az İslami referanslı olacağını bildirmektedir. Hilafetin kaldırılması sırasında TBMM Başkanı olan Ali Fethi Bey'in, hilafeti, siyasal hileler için liman olarak görenlerin, büyük fedakârlıklarla kurulan hükümeti yıkmaya çalıştığı ve ulusal programa sürekli engel olduğu için kaldırdıklarını söylediğini belirtmiştir²⁸.

Raporun son kısmında, dini reformlara ve özellikle hilafetin kaldırılmasına karşı çoğunluğu cahil olan toplumun muhalefet gösterebileceğini tahmin etmektedir. Treat, Mustafa Kemal'in otoritesinin çok güçlü olduğunu, ama sonsuza kadar böyle kalamayacağını, otoritede en ufak bir zafiyet görüldüğünde iktidara hücumu başlayacak muhalefet güçleri olacağını belirtmiştir. Toplumu kışkırtmak için fanatik toplum liderlerinin dini kullanacaklarını, özellikle doğu bölgesinde tepkilerin ortaya çıkmasının büyük olasılık olduğunun altını çizmiştir. Pek çok dindar Müslümanın hilafetin kaldırılmasını, kendi kaderinin reddedilmesi olarak da görmüş olabileceğini ileri sürmüştür²⁹.

Wallace Treat'in raporuna genel olarak bakıldığında, hilafetin kaldırılmasını biraz şaşkınlık biraz da takdirle karşıladığı söylenebilir. Kaldırılma nedenlerini açıklarken doğru saptamalarda bulunmuştur. Ancak olası muhalefet konusuna da dikkati çekmiştir. Hilafetin kaldırılmasına açık tepkilerin görülmemesinin nedeni olarak Mustafa Kemal'in güçlü bir konuma sahip olmasını göstermesi sonraki yıllarda muhalefetin artma nedenlerini de ortaya koymaktadır.

İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Bristol'un de Türkiye'de din alanında yapılan reformlar konusundaki görüşlerini etkileyecek olan bu rapor, yıllardır Türkleri dini önyargılarla değerlendiren Amerikalılar için oldukça tarafsız hatta yer yer yapılanları takdirle karşılayan bir anlayışla yazılmıştır. Söz konusu rapor Amerikalı yetkilileri Türkler hakkındaki görüşlerinde daha ılımlı yaklaşımlara neden olacak nitelikler taşımaktadır.

Yüksek Komiser Bristol bu raporu aldıktan hemen sonra konuyla ilgili Dışişleri Bakanlığı'na bir yazı yollayacaktır. Yazıda Treat'ın raporunda yer alan hilafetin kaldırılma sürecini anlatmış ve bu kadar sert önlemlere gerek

---

²⁸ NARA, M.353, Roll 49, Letter 1-8-58, s.7.

²⁹ NARA, M.353, Roll 49, Letter 1-8-58, s.9-11.

duyulma nedenlerini Treat'ın verdiği bilgiler ve kendi gözlemleri ışığında şöyle maddelemiştir³⁰:

- Hilafetin ve Osmanlı hanedanının Cumhuriyet yönetimini tehdit etmesi.
- Milliyetçi hareketin ilk olarak laik olması ve Müslüman dünyasının geri kalanı tamamen kayıtsız davranması.
- Müslümanların büyük kısmını yöneten İngiliz ve Fransızların Halifenin kontrolünü elde etmek için çalışma ve bu amaçla onları kullanma ihtimali.
- Evkafın gelirlerinin hükümetin denetimine sokularak hükümete büyük mali kaynak sağlanacak olması.
- Mustafa Kemal ve eşi Latife Hanımın muazzam kişisel tutkusu³¹.

Amiral Bristol yazısında şaşkıncu biçimde halkın henüz bir tepkisinin olmadığını belirtirken, Meclis içinde Rauf ve Refet Paşa gibi bazı isimlerin Mustafa Kemal'in siyasal reformlarına karşı olduklarını duyduğunu belirtmiştir. Ayrıca hilafetin kaldırılmasının diğer ülkelerle ilişkisinde Türkiye'nin lehine olduğunu, zararına herhangi bir durumun söz konusu olmayacağını savunmuştur. İşte, Hoca grubunun bir düşmanlığı olacağını, ancak liderleri olmadan ciddi bir sorun yaratmayacaklarını vurgulamıştır³².

Amiral Bristol bu yazısında hilafetin kaldırılma nedenlerini ve sonuçlarını kendi görüşlerini de ilave ederek açıklamıştır. Türkiye adına her yönüyle olumlu bir gelişme olarak yorumlarken, hemen olmasa bile daha sonraki yıllarda dinsel nitelikli muhalefetin ortaya çıkabileceğini vurgulamıştır. Hilafetin kaldırılmasıyla yaşanan bu radikal değişimin nedenlerini ve sonuçlarını iyi analiz etmiştir.

Anayasadan “Devletin Dini, Din-i İslamdır” Maddesinin Kaldırılması İle İlgili Yasal Düzenlemeye Tepkiler

Amerikan Yüksek Komiserliğinin Ankara temsilcilerinden Treat'ın belirttiği yasal düzenleme 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen yeni anayasadır. 1924 Anayasası neredeyse dini referans almayan bir anayasadır.

---

³⁰ NARA, M353, Roll, 49, 867.404/81. s.2-6. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Bristol'ün Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na 11 Mart 1924 tarihli yazısı.

³¹ NARA, M353, Roll, 49, 867.404/81. s. 7-8.

³² NARA, M353, Roll, 49, 867.404/81. s.8-9.

Ancak devletin dininin İslam olarak belirtilmesi nedeniyle laikliğe geçiş henüz söz konusu değildir. Bu yoldaki bir diğer önemli adım da tekke ve zaviyelerin kapatılması, şeyhlik, dervişlik vs. sıfatlarının kaldırılarak, bu sıfatlara ilişkin hizmet verilmesi ve elbise giyilmesinin yasaklanmış olmasıdır³³.

Laiklik yolunda atılan önemli adımlardan olan bu değişiklikler, Maslahatgüzar Sheldon Leavitt Crosby tarafından Amerikan Dışişlerine bildirilmiştir. 10 Eylül 1925 tarihinde gönderilen yazıda yapılan değişiklikler, 1924 Mart ayında halifeliğin kaldırılmasından beri laiklik yolundaki en radikal uygulamalar olarak nitelendirilmiştir. İki kararın maddelerine yer verilerek, uygulama sonrası ortaya çıkacak olası durumların dikkatlice analiz edileceği de bildirilmiştir³⁴.

Mustafa Kemal'in Türkiye'nin çağdaş bir devlet ve toplum haline getirmek için başlattığı devrimler daha en başından itibaren Amerikan yönetiminin Türkiye'deki temsilcileri ve basını tarafından yakından izlenmiştir. Bu devrimlerin gerçek mahiyetini Amerikan yönetimine ve kamuoyuna anlatmak genellikle Büyükelçilik açılana kadar Yüksek Komiser Bristol'e ve daha sonra büyükelçilere düşmüştür.

1927 yılına Amerikan halkı henüz Türkiye'yi ve Türkleri tanıyamamıştır. Hafızalarından Ermeniler ve Abdülhamit rejiminin kötü izlerini silmek mümkün olmamıştır. Bu nedenle Türkiye'deki reformların başarılarını ve yapılacak programları Amerikan halkına doğru olarak anlatmanın önemine dikkati çeken ilk Büyükelçi Joseph Grew, geldiği günden itibaren böyle bir çabanın içine girmiştir³⁵.

Türkiye'de yapılan devrimlerle laik devlet ve toplum hedefini gerçekleştirirken, okullarda dini eğitim verilmesini ve dinsel simge bulundurmasını yasaklamıştır. Bu yasak, hem Türk okulları hem de yabancı okullar için geçerliydi.

Grew'in göreve başlamasından itibaren Türk-Amerikan ilişkileri açısından ilk önemli olay, Bursa Amerikan Kız Kolejinde üç Türk öğrencinin

³³ Turan, a.g.e., 3. Kitap (birinci bölüm)s.77-78; 180.

³⁴ NARA, M 353, Roll 49, File. 867.404/162. İstanbul'daki Yüksek Komiserlikte görev yapan Maslahatgüzar Sheldon Leavitt Crosby'nin Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na 10 Eylül 1925 tarihli yazısı.

³⁵ Joseph Grew, **Atatürk ve İnönü (Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları)**, çev. Muzaffer Aşkın, Kitapçılık Ticaret, İstanbul, 1966, s.60.

din değiştirip Hristiyanlığa geçtiği iddiasıdır³⁶. Konuyla ilgili olarak 22 Ocak 1928’de Dışişlerine bilgi veren Grew, okullarda dini propagandanın yasak olması nedeniyle Türk Hükümeti’nin konuyla ilgili araştırma yapmak için temsilciler yolladığını bildirmiştir. Amerikan Board’un Türkiye sorumlusu Fred Goodsell’in, dini propaganda yasağına titizlikle uyduklarından araştırma faaliyetini memnunlukla karşıladıklarını yazısında aktarmıştır³⁷. Öğretmen Miss Sanderson’un ve iki öğretmenin kızların isteği üzerine Hristiyanlık ve İncil hakkında bilgi verdiğini itiraf ettiğini belirten Grew, bakanlıktan durumu yatıştırmak ve dostane ilişkiler kurmak konusunda talimat almıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin zarar görmemesi için bu olayların tekrarlanmayacağı konusunda Türk yetkililere teminat vermiştir³⁸.

Kamuoyunda tepkiyle karşılanan bu olay üzerine öğretmenler yargılanmış ve 3 gün hapis cezasına çarptırılmışlardır. Bursa Amerikan Kız Koleji de kapatılmıştır. Olay iki ülkenin ilişkilerinde bir olumsuzluk yaratmamış olmakla birlikte, Grew’in tepkisine yol açmış; olayları “şovenizm” olarak nitelendirmiştir. Özellikle dönemin Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati’ye karşı kin beslemiştir³⁹.

Türkiye’de laiklik yolunda atılan adımlar karşısında ortaya çıkan tepkilere karşı sert bir tutum izleyen siyasi iktidarın, yabancı okullarda dini propaganda karşısında tepkisiz kalması beklenemezdi. Ülkenin büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu Türkiye’de, kamuoyu da bu konuda oldukça hassastı. Bu olay devrimlerin geleceğini etkileme potansiyeli taşıdığı için de üzerinde hassasiyetle durulmasını gerektirmiştir.

Laiklik yolundaki önemli adımlardan biri de 10 Nisan 1928’de 1924 Anayasası’nda yer alan “Devletin dini, din-i İslam’dır” maddesi ile TBMM’nin görevlerinin belirtildiği 26. maddedeki “şeri hükümlerin yerine getirilmesi” deyiminin anayasadan çıkarılmasıdır. Milletvekillerinin ve Cumhurbaşkanı’nın yeminlerinin sonundaki “vallahi” kelimesi de kaldırılmıştır⁴⁰.

³⁶ Fahir Armaoğlu, “Türkiye’deki Amerikan Okulları Krizi 1927-1928”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIII, Sayı 37 (Mart 1997), s.12-13;

³⁷ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (FRUS) 1928* Volume III, J.Grew’in Dışişlerine Yolladığı 22 Ocak 1928 tarihli yazısı, s.964-965.

³⁸ Grew, *a.g.e.*, s.78-79; Fahir Armaoğlu, “Türkiye’deki Amerikan Okulları Krizi 1927-1928”, s.13-17.

³⁹ Armaoğlu, “Türkiye’deki Amerikan Okulları Krizi 1927-1928”, s.22-27.

⁴⁰ Turan, *a.g.e.*, 3. Kitap ikinci bölüm), s.79.

1924 Anayasası'nda yapılan bu değişiklikler laiklik yolunda oldukça önemlidir. Amerikan basını yapılan bu değişikliği günlerce sütunlarında konu edinmiştir. Daha yasal düzenleme yapılmadan önce okuyucularına aktararak, yapılan hazırlıkları dini özgürlüğün habercisi olarak nitelendirilmiştir⁴¹. Yapılan yasa değişikliğini en doğru biçimde okuyucularına aktaran The Washington Post Gazetesi'nde İslam'ın devlet dini olmadığı, artık milletvekillerinin Allah'ın üzerine yemin etmek zorunda olmadığı, Meclisin de şeriatı gözetmek zorunda olmadığı ifade edilmiştir⁴².

Türk Hükümeti'nin bu girişimini “çığır açıcı” olarak nitelendiren New York Times Gazetesi'nde, “Batılılaşan Türkiye” başlığıyla verilen haberde, İslam'ın bir devlet dini olmaktan tamamen çıkarılmasının gerçek bir başarı olduğunun altı çizilmiştir. Din ve devlet ayrılmasında en son adım diye adlandırılan bu değişiklikle Türkiye'nin Amerika'nın federal hükümetinden daha ileriye gittiğini savunmuştur. Sadece birkaç yıl önce dua ile açılan ve Allah adına yemin edilen bir Meclis'te böyle bir kararın alınmasının önemi vurgulanmış ve devlet okullarında hiçbir dinin öğretimi olmadığı bireylerin özgürce yetiştiği ifade edilmiştir⁴³.

“Türkiye'de Din” başlığıyla yayınlanan 6 Mayıs 1928 tarihli New York Times Gazetesi'ndeki haberde, Türklerin gelenekten kopmada samimi oldukları yorumuna yer verilmiştir. Türkiye'de görev yapan misyonerlerden biri olan James L. Barton'un gazetenin editörüne konuyla ilgili yazdığı mektup da yayınlanmıştır. Barton mektubunda, yapılan değişikliklerin din değiştirmeyi özgür kılmadığını, özellikle bir Müslüman'ın dinden dönmesinin mümkün olmayacağını ileri sürmüştür. Geleneğin Türk toplumunda oldukça güçlü olduğunu ve Türklerin samimi olarak çöl geleneklerini bırakmaya niyetli olmalarına rağmen, işlerinin kolay olmadığı kanaatindedir⁴⁴.

James Barton Ermeni meselesi söz konusu olduğunda Türkleri çok eleştiren misyonerlerden biridir ve uzun yıllar Türkiye'de görev yapmıştır. 6 Ağustos 1923 tarihli anlaşmaya destek vermesine rağmen, yine de o misyonerlikten kalan dinsel bakışı hala devam etmektedir. Türkiye'de yapılan anayasal değişiklikle dinsel özgürlük ve laiklik konusundaki çabaları samimi

---

⁴¹ **Chicago Daily Tribune**, 4 Nisan 1928.

⁴² **The Washington Post**, 11 Nisan 1928.

⁴³ **The New York Times**, 13 Nisan 1928.

⁴⁴ **The New York Times**, 6 Mayıs 1928.

bulmakla beraber, geleneğin toplumdaki etkisi ve baskısı yüzünden uygulanabilirliğine kuşkuyla bakmaktadır.

Oysaki yeni Türk Devleti laiklik yolunda kararlı biçimde yürümekteydi. Toplumsal yaşamdaki pek çok dinsel nitelikteki uygulamaları da birer birer kaldırmıştı. Bu uygulamalar yapılırken temel düşünce körü körüne dini gelenekten kaçınmak değil; toplum ve devlet için faydalı olanı almaktır⁴⁵.

Laiklik yolunda yapılan bu devrimler Amerika'da bazı kesimlerce Türkiye'nin ateizme kaydığı şeklinde yorumlanmıştır. 1928 Ağustos'unda Williamstown'daki Politik Enstitü'de konferanslar veren Halide Edip de bu soruların muhatabı olmuştur. Verdiği yanıtta, İslam'ın devlet dini olmaktan çıkarılmasının, Türklerin ateizme yöneldiği şeklinde değerlendirilemeyeceğini savunmuştur. Son yapılan yasal değişikliklerin bir yüzyıldır Türkiye'deki seküler gelişmelerin tarihsel ve mantıksal bir sonucu olduğunu savunmuştur. Buna örnek olarak 1916 yılında milliyetçiler arasında devlet ve dini ayırma eğiliminin olduğunu ve aile kanununun kabulünün buna yönelik olduğunu dinleyicilerine aktarmıştır⁴⁶. Halide Edip de laiklik yolundaki bu adımların daha önce başlamış olduğunu, değişimlerin birden olmadığını, laik bir devlet ve toplumu kurmaya yönelik olduğunu ifade etmiştir.

Amerikan basını yapılan reformları çoğunlukla olumlu karşılamıştır. Buna rağmen Türk dostu olarak bilinen Grew'in düşünceleri biraz daha farklıdır. Ona göre hukuk ve adaletin laikleştirilmesi sonucu devlet ve dinin ayrılması zaten kaçınılmazdır. Ancak İslam'dan ayrılan Türklerin diğer ülkelerden farklı olarak, gelecekteki gelişimi ve kültürüne zemin hazırlayacak kendine ait bir uygarlığı olmadığını, yapabileceği tek şeyin taklitten ibaret olduğunu savunmuştur. Taklitteki başarısının ise güçlü ve otoriter bir lidere sahip olmasına ve içten içe kaynaklı ve dini taassuba dayanan muhalefetin güçsüzlüğüne bağlamıştır⁴⁷. Fevzi Paşa gibi birkaç isim dışında Ankara'daki liderlerin ateist olduklarını ileri sürmüştür⁴⁸.

---

⁴⁵ **The New York Times**, 28 Ağustos 1928.

⁴⁶ **The Washington Post**, 3 Ağustos 1928. Aynı gazetede 1934 yılı 8 Nisan'ında Türklerin dine karşı savaş başlattığı, bunun da dinsiz olan Sovyetlerin etkisiyle olduğu ileri sürülmektedir.

⁴⁷ Grew, **Atatürk ve İnönü**, s.91-92.

⁴⁸ Grew, **Turbulent Era**, The Ribersibes Press, Cambridge, 1959, s.777.

Grew'in bu görüşleri bu dönemde Avrupa tarih kitaplarında yer alan ve modern Türk tarihi çalışmalarına öncülük edecek olan Türklerin uygarlık üretmedikleri ve barbar oldukları görüşlerini hatırlatmaktadır. Bu satırlarda yeni Türk devletinin Amerikan okulları konusunda izlediği politikaların rolü oldukça önemlidir.

Esasen Büyükelçi Grew, Türklerin dinsel nedenlerle alınan Arap alfabesi yerine yeni Türk harflerinin kabul edilmesinden sonra plakalarında yeni alfabeyi kullanan ilk elçilik olmuştur. Bunu Gazi'ye duyurmak için de özel çaba harcamıştır. Alfabe değişikliğinin gerçekleştirilmesi Grew'i etkilemiş olmalı ki, Türkiye'nin ilerlemeye yeteneği olan bir ülke olarak tanımlamıştır. Grew, her şeyin yapılabileceğini ama Kuran'ın yeni harflerle yazılmasının mümkün olmayacağını ileri sürmüştür⁴⁹.

Grew, Mustafa Kemal, daha az merhametli olsa ve dini muhalefete daha uzlaşmacı davransaydı yaptıklarının çoktan yıkılmış olacağını ileri sürmüştür. Yeni bir nesil yetişene ve mevcut yapı billurlaşana kadar "otokratik" ve "ultraşovenist" tutuculuk temelinde aşırı milliyetçi politikayı sürdürmek zorunda olduğunu savunmuştur⁵⁰. Grew'in Türk dostu sıfatına rağmen, Türklerin yaptıklarını demokrasi ve laiklik yolunda ne denli önemli olduğunu anlamama konusunda direnç göstermektedir.

Dinde Reform Programına Yaklaşımları

Büyükelçi Grew'in en çok ilgilendiği konulardan biri 20 Haziran 1928'de Darülfünun İlahiyat Fakültesi hocalarının oluşturduğu bir komisyon tarafından hazırlanan dinde reform programıdır⁵¹. Komisyonun başkanı olarak Fuat Köprülü'nün adının zikredildiği yazıda, dinin sosyal bir kurum olarak nitelendirildiği, yaşanan sosyal ve toplumsal gelişmeler ve değişen bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar karşısında dini uygulamalarda da değişimin zorunlu olduğunu ifade edildiğini belirtmiştir. Türkiye'de dini bir reformun olası etkilerini araştırma amacıyla yayınlanan raporda, ibadet dilinin Türkçe olması, camilerin temiz ve konforlu hale getirilmesi ve banklar konulması, müziğin ibadette kullanılması, din görevlilerinin müzikal sesleri kullanabilecek biçimde yetiştirilmesinin önerildiğini aktarmıştır. Ancak gelen tepkiler karşısında Darülfünun Emni Neşet Ömer Bey ve Maarif Vekili

⁴⁹ Grew, *Atatürk ve İnönü*, s.97-98.

⁵⁰ Grew, *Atatürk ve İnönü*, s.99..

⁵¹ Gotthard Jaeske, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s.40-42.

Mustafa Necati din reformu programından haberleri olmadığını açıklaması üzerine Grew, programın tamamlanmadan ve izinsiz biçimde kamuoyuna açıklandığını ileri sürmüştür⁵².

1928 yılı baharında İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) ve Fuat Köprülü'nün aralarında olduğu bir grup İlahiyat Hocasına Hükümet tarafından İslam reformunun gerçekleştirilmesi için öncelikli önlemler konusunda bir program hazırlanması önerilmiştir. Bu bilgiyi İsmail Hakkı Bey'den aldıklarını da belirten Grew, programda yer alan hususlara maddeler halinde yazısında yer vermiştir. Hükümetin, bu programı derhal uygulamak için değil, gelecek için düşündüğünü, üstelik Latin Harflerinin kabulü gibi bir olaydan fazlasıyla etkilenildiğini ve dıştaki olayların -Afganistan'daki ayaklanma gibi- etkisiyle reform sürecinde bir yavaşlama isteğinde olduğunu vurgulamıştır. Hatta Ankara'daki camilerde Arapça yazılarının kaldırılması emrini geri alarak, mezhepsel süslemenin statükosunu korumaya devam ettiğini görüşlerine kanıt olarak sunmuştur⁵³.

Grew, Türkiye'de din reformu konusunda Rockefeller Foundation temsilcilerinden Ruth Woodsmall'ın yaptığı değerlendirmeleri de 31 Aralık 1929 tarihli yazısıyla Dışişleri Bakanlığı'na aktarmıştır. Woodsmall, Yakın ve Ortadoğu'daki sosyal reformların bölgedeki kadının statüsünün değişmesine olan etkilerini incelemek amacıyla inceleme gezisine çıkmıştı. Ankara'da İsmet Paşa ve diğer yetkililerle görüşmüş, Yakın ve Ortadoğu'ya seyahatler yapmıştı. İnceleme gezisi sonucunda yaptığı gözlemleri Büyükelçi Grew'le paylaşmıştır. Sosyal değişimler konusunda Türklerin politikalarının diğer Yakındoğu devletlerine göre farklı olduğunu, Türkiye'de değişimlerin kesin biçimde sosyal değişmeyi teşvik eden ilerlemeci ve tek amacının dinin de bağlı olduğu sosyal bir ilerleme olduğunu savunmuştur. Yakın ve Ortadoğu ülkelerinde ise, sosyal değişimlerin tutucu eğilim taşıdığı, öngörülen reformların dinle uzlaştırmaya çabaladıklarını anlatmıştır⁵⁴.

⁵² NARA M.353, Roll 49,867.404/176, Grew'in Dışişleri Bakanlığı'na Yolladığı 27 Haziran 1928 tarihli yazı.

⁵³ NARA M 353, Roll 49, 867.404/179, Grew'in 6 Şubat 1929'da Dışişlerine Yolladığı yazı. İsmail Hakkı Bey, 17 Şubat 1929 tarihinde Amerikan Misyonundan Dr. Goodsell ve Patterson ile yemek esnasında din reform programının detaylarını ve amaçlarını açık biçimde anlatmıştır. Grew bu görüşmenin ayrıntılarını 25 Şubat 1929 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na yollamıştır. NARA M353, Roll 49, 867.404/180.

⁵⁴ NARA M 353 Roll 49, 867.404/189, Grew'in 31 Aralık 1929'da Dışişlerine Yolladığı yazı.s.1-2.

Bu görüşlerini İsmet Paşa ile yaptığı konuşmalarla doğrulamıştı. Reform programlarında Türk hükümetinin temel başlangıç noktasının devleti, dinin hâkimiyetinden kurtarıp özgür hale getirmektir. Bu noktada sosyal reformların dinle bağlantısı olmadığını, laikleşmeye kadının özgürleşmesinin eşlik ettiğini ve bunun da tüm reformlarının başlangıcı olduğunu vurgulamıştı. Tevfik Rüştü Bey ile görüşmesi, Ankara rejiminin reformlara başladığı sırada dini liderlerin reformların Kuran ile uyum sağlamak için çaba gösterilmesini teklif ettiklerini ama Gazi'nin kabul etmediğini öğrenmiştir. Türkiye'nin hiçbir zaman gerçekten dinle dolu olmadığını yoğun milliyetçilik taşıdığını; mevcut dinin sosyal ve politik gücünü kaybetmiş, milliyetçiliği de içine aldığı ileri sürmüştür⁵⁵.

Grew'in Woodsmall'ın görüşlerini benimseyip benimsemediğini bilmiyoruz. Ancak, uzun yıllar dini ön yargılarla bakan Amerikalıların bu gözlemleri, hem Türklere bakışlarında hem de Türk devriminin gerçek niteliğini analiz etmede önemli yol almış olduklarını gözükmektedir. Woodsmall Türkiye'deki devrim sürecinin diğer Müslüman ülkelerde yaşanan sosyal değişimlerden oldukça farklı olduğunu ileri sürerek, Türklerin ırk olarak diğer Müslüman ülkelerden özellikle Araplardan farklı olduğunu savunmuştur.

İbadetin Türkçeleştirilmesi Hakkındaki Yorumlar

Laiklik uygulamalarının en önemlilerinden biri ibadetin Türkçeleştirilmesidir. İlk olarak hutbelerin Türkçe okunması konusunda çalışmalar yapılmış ve 1927'den itibaren hutbeler Türkçe okunmaya başlamıştır. Ezan ve kametin Türkçe olarak ilk defa Dolmabahçe Sarayı'nda yedi hafız tarafından okunarak tecrübe edilmiştir. Daha sonra, 3 Şubat 1932'de Ayasofya Camii'nde Teravih namazından sonra okunmuştur. Gereken hazırlıklar tamamlandıktan sonra yayınlanan genelge ile Türkçe ezan uygulamasına geçilmiştir⁵⁶.

Ezanın yanı sıra Kuran'ın Türkçe okunması konusunda da aynı dönemde harekete geçilmiştir. Daha 1924 yılından itibaren Kuran'ın Türkçe çevirileri yapılmıştı. Türkçe Kuran sureleri okumak yoluyla namaz kılınabileceğine ve ayetlerin halkın anlayabilmesi için Türkçe okunabileceğine inanan Atatürk

---

⁵⁵ NARA M 353 Roll 49, 867.404/189., s.3-4.

⁵⁶ Jaschke, a.g.e., s.44-45.

kısa zamanda bu yolda çalışmaları hızlandırmıştır. Laikliğin ilke olarak benimsenmesi, ibadetin Türkçe yapılması uygulamasında etkili olmuştur. İlk uygulama 22 Ocak 1932'de İstanbul'da Yerebatan Camii'nde Hafız Yaşar tarafından Yasin Suresi önce Arapça arkasından Türkçe okunmuştur. 29 Ocak'ta birçok camide aynı uygulama tekrarlanmıştır. Ayasofya Camii'nde 3 Şubat 1932'de bir Ramazan gecesinde ise 30 hafız önce mevlit, sonra birçok süreleri Türkçe olarak okumuşlardır. Camideki dini tören hoparlörlerle tüm ülkeye yayınlanmıştır⁵⁷.

Grew'in görevinin son yılında yaşanan bu önemli olayı dışişlerine aktarırken, ilk sözü "Gazi Türkiye'de İslam reformuna başladı" olmuştur. 21 Ocak akşamı Yerebatan Sarayı'ndaki ilk Kuran'ın Türkçe okunmasına katılmış, orada gördüklerini ve kendi yorumlarını anlattığı yazısında yaşananların heyecan verici olduğunu belirtmiştir. Birkaç gün içinde İstanbul'un birçok camilerinde aynı uygulama yapılmış, 31 Ocak'ta Fatih Camii'nde, 3 Şubat'ta Ayasofya'da Kuran Türkçe okunmuştur. Ayasofya Camii'nde çoğunlukla merak için gelen büyük bir kalabalık olduğunu, askerlerle polislerin arasına karışarak olanları izlediklerini aktarmıştır. Bu arada Gazi'nin önceden dini şahsiyetlerden bir grubu Kadir Gecesi Dolmabahçe Sarayı'na çağırarak, gece boyunca görüşme yaptıklarını bildirmiştir⁵⁸.

Yaşanan gelişmelerin Türk Hükümeti'nin laiklik politikasına uygun olduğunu savunan Grew, sık sık Ankara'nın din karşıtı olduğunu ya da en azından saldırgan bir din dışılığına sahip olduğunu söylediklerini ileri sürmektedir. Devletin dinin her türlü niteliğinin elimine edilmesi karşısında dini sınıfın 1925'te Genç isyanıyla ve 1930'da Menemen'de ayaklandığını ifade etmiştir. Grew'e göre hükümetin amacı inançlara karışmak değildir; dinin kullanılmasını engellemeye çalışmaktır. Din işleri için Diyanetin kurulduğu, modern camilerin ünlü mimarlara yaptırıldığı örneklerini vermiştir. 1928'de dini reformu çalışmak amacıyla bir komisyon kurulduğunu, Gazi'nin dinde reform düşüncesinde olduğunu hatırlatmıştır. Bununla birlikte eski dini sınıfın hâkimiyetinin yıkılmasının beklenen düzeyde ilerleme sağlamamasının hayal kırıklığı yarattığını belirterek, Türk halkının reform için hazır olmadığı sonucuna varmıştır. Ankara ile din

---

⁵⁷ Jaschke, a.g.e., s.48-49.

⁵⁸ NARA M1224, Roll 10, 867.404/199, 26 Şubat 1932 tarihli Büyükelçi Grew'in Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı yazı, s.1-2.

arasında derin bir uçurum olduğu kanısında olan Grew'e göre; Ankara, "modern, bilimsel, pozitivist, milliyetçi ve yurtsever"; din ise, "zamanın dışında, karanlık çağlar, uluslararası, ihanet etme noktasında yurtsever olmayandır". 1923'ten 1932'ye kısa bir Türk siyasi tarihi anlatarak, devrimlerin yerleştiğini ve Batılaştığını ve siyasal olarak geliştiğini sanmalarının yanlış olduğunu savunmuştur. Görüşlerine örnek olarak da Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimini ve Menemen Olayını göstermiştir⁵⁹.

Grew, bu zamana kadar yapılan laiklik uygulamalarının istenilen başarıyı sağlayamadığından hareketle ve uzun yurt gezisinden sonra Gazi'nin tutum değişikliğine gittiğini bildirerek, bu konudaki politikalarını kendine göre yorumlamıştır. O'na göre, Gazi'nin, dini duyguların hala canlı ve önemli bir faktör olduğunun farkına varmasının politikasında değişikliklere yol açtığını savunmuştur. Artık dine sadece siyasal noktadan bakmadığını, camilerin devrimler için daha etkin olarak kullanılabileceğini ve diğer Müslüman ülkelerle sıcak ilişkiler kurulmasını yeni politikasının önemli noktaları olarak saymıştır⁶⁰.

Grew'in uzun ve ayrıntılı raporunun sonunda laiklik uygulamalarının geleceği de tartışılmıştır. Şu ana kadar kabul edilmeyen yenilikler konusunda pek ısrarcı olunmayacağı kanaatindedir. Kuran'ın Türkçe okunmasının da böyle bir uygulama olduğu görüşündedir. Camilerde Kuran'ın Türkçe okunmasının memnuniyetsizlik yarattığını, en kutsalları olan Kuran'a hakaret saydıklarını ileri sürmüştür. Sadece Mecliste yapılan yasal düzenlemelerle yüzyılların alışkanlıklarının hemen ortadan kaldırılamayacağı düşüncesini ifade ederek yazısını sonlandırmıştır⁶¹.

Grew'in Türk Devrimi ve özellikle laiklik uygulamalarıyla ilgili bu son yazısı, diğer yazılarında görmediğimiz kadar ciddi eleştirilere sahiptir. Buradaki bazı eleştirilerinde kuşkusuz haklılık payı olmakla birlikte, önerdiği yollar ve yöntemler tartışılabilir. Ancak Türkiye'deki din ve laiklik uygulamalarını yakından takip ettiği de açıktır. Deneyimli bir diplomat olarak bu konudaki düşüncelerini açıklıkla hükümetine bildirmeyi de görev saymıştır.

---

⁵⁹ NARA M1224, Roll 10, 867.404/199, s. 3-6.

⁶⁰ NARA M1224, Roll 10, 867.404/199, s.6-7.

⁶¹ NARA M1224, Roll 10, 867.404/199, s.7.

Grew'in yerine Büyükelçiliğe atanan General Sherill, dini devletten ayırma konusunda kesin adımlar attığı için bu Mustafa Kemal'i İslam'ın sekizinci Henry'si olarak adlandırmıştır. Sherill'e göre, Batılıların İslam dininin ne kadar genişlediğini bilmedikleri için Hilafetin kaldırılmasının ne denli önemli olduğunun yeterince anlamadıkları kanaatindedir⁶². Hilafetin kaldırılmasının hem Türkiye'yi özgürlüğe kavuşturduğunu, hem de Türk olmayan Müslümanların da işlerine karışmasının önlendiğini savunmuştur. Laiklik yolunda yapılan devrimleri tek tek anlatarak önemlerini belirten Sherill, Mustafa Kemal'i Kuran'ı Türkçeye çevirtmesinden ötürü de Martin Luther'e benzetmiştir. Gazi'nin amacı yüksek ve milleti için büyük olan bir dini devrim yaptığını, bu nedenle tarihte Luther ve Wycliff gibi din atalarından daha üstün bir şeref ve yere sahip olduğunu savunmuştur⁶³.

Sherill, Atatürk'ün, Kuran'ı Türkçeye çevrilmesi konusunu dini bir mesele olmaktan çok bir dil meselesi olduğu kanaatinde olduğunu savunmuştur. Bu işin zorluğunu anlamak için Müslümanlar arasında yaşıyor olmak gerekmektedir. Kuran'ın başka dilde yazılıp okunmasına karşı ciddi bir direniş olduğunu ve güçlü bir geleneğe sahip olduğunu vurgulamıştır⁶⁴.

Sherill'in göreve başlamasından sonra yazdığı Türkiye'de Kuran'ın Türkçeye çevirilmesi ile ilgili haberler Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan Wallace Murray'ın eleştirisine neden olmuştur. 30 Haziran 1932'de Sherill'in yazıp yolladığı Gazi'nin biyografisinin din kısmında Türk hükümetinin geçen yıl çeviri yapılmasına izin verdiğini, buna nazaran çevirilerin Genç Türklerin iktidara geldiği 1908'den itibaren yapıldığını belirtmiştir. Ansiklopedilerden ve Türk basınından verdiği örneklerle savını desteklemiştir. Yeni olanın Kuran metinlerin sesli ve müzikal bir ahenk içinde Türkçe okunması olduğunu ifade etmiştir⁶⁵. Murray'ın iddiaları kuşkusuz haklıdır.

Sonuç

Amerikan kamuoyu ve yönetimi Türkiye'de kısa bir zamanda laiklik yolunda atılan adımları büyük bir ilgiyle izlerlerken çoğu kez yapılanları

---

⁶² Charles H. Sherill, **Gazi Mustafa Kemal Nezdinde Bir Yıllık Elçilik**, çev.Ahmet Ekrem, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934, s.71.

⁶³ Sherill, **A.g.e.**, s.71-84.

⁶⁴ General Sherrill, **Üç Adam Kemal Atatürk Roosevelt Mussolini**, çev.Cemal Bükermen, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938, s.258-259.

⁶⁵ **NARA** M1224, Roll 10, 867.404/207, s.1-2. Wallace Murray'ın Büyükelçi Sherill'e yazdığı 4 Ağustos 1932 tarihli yazısı.

şaşkınlıkla karşılamışlardır. Türklerin monarşiye son vermesi memnurlukla karşılanırken, tam bir demokratik rejimin kurulması konusunda ikna olmuş değillerdir. Saltanatın kaldırılması kadar yeni seçilen Halife Abdülmecid de Amerikan basınının ilgi odağı olmuştur. İslam tarihinin en modern Halifesi olarak görmüşlerdir.

Hilafetin kaldırılması bekleniyordu belki ama bu kadar hızlı olması şaşırtıcı olmuştur. İlk yorumlarda İngiliz kamuoyunu aratmayan eleştiriler vardı. Hilafetin tüm Müslüman dünyasının en yüksek din görevlisi olduğundan sadece Türklerin karar vermesini doğru olmadığı kanaatinde idirler. Ancak, Milliyetçilerin milli mücadelenin başından beri izlediği politikaya uygun bulmuşlardır. Demokrasiyle çelişmesi ve halk yönetimini benimsemeleri nedeniyle hilafetin devamının mümkün olmadığı savunulmuştur. Ancak halkın büyük oranda cahil olmasının önemli tepkilere yol açacağı konusunda da uyarılarda bulunmuşlardır. Muhalefetin hemen çıkmamasının nedeni ise Mustafa Kemal'in ülke üzerindeki mutlak otoritesi ve gücü olarak gösterilmiştir.

Bazı Amerikan gazeteleri hilafetin kaldırılmasında Sovyet etkisi olduğu iddiasındadırlar. Aynı görüşler 1928'de yayınlanan ama uygulanmayan dini reform programı tartışılırken de yapılmıştır. 1927'deki Bursa Amerikan Kız kolejinin kapatılması ve misyoner okullarında dinsel propaganda ve dinsel simgelerin yasaklanması, Amerikalı yönetici ve basını endişelendirmiştir. Bu dönemde 19. yüzyıl misyonerlik anlayışından kalma önyargıyla yaklaşmışlardır. Dini eğitimin ve propaganda yasağına olumlu yaklaşan Amerikalılar, söz konusu misyoner okulları olunca eleştirel yaklaşmışlardır.

Devlet dininin anayasadan çıkarılmasıyla dinin özgürleştirildiği kanaati hakimdir. Bu anlamda bu yasaya övgüler yağdırmışlardır. Türklerin diğer Müslümanlardan farklı olduğu vurgulanmıştır. Özellikle din reformu programı basına ilk açıklanması Türkiye'de dikkatleri bu programa çekmiştir. Program resmi ağızlardan yalanlanmış olmasına rağmen, Amerikan büyükelçiliği konuyu takibe devam etmiş, detaylı bilgi toplayıp elçiliğe yollamışlardır. Hükümet önce hazırlatmış, gelen ilk olumsuz tepkiler üzerine yalanlamıştır. Din alanında yapılan reformlar sosyal bir değişim olarak da görülmüştür.

Amerikan Büyükelçisi Grew'in sert eleştirdiği uygulama Kuran'ın Türkçe okunmasıdır. Camilerde ezanın ve Kuran'ın Türkçe okunması dinin millileştirilmesi olarak yorumlamaktadır. Ancak halkın bunu kutsalına

doğrudan dokunmak olarak göreceği uyarısını yapmıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet öncesine kıyasla Amerikalıların Türklerle ilgili görüşleri olumlu yönde evirilmektedir. Türklerle ilgili ilk bilgileri misyonerlerden öğrenen ve dinsel ön yargıya sahip olan Amerikalılar, yeni Türk devletinin laiklik ve demokrasi yolunda atılan adımlarından etkilenmişlerdir. Bu etkilenme tamamen olmasa da eski ön yargılarının nispeten kırılmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

NARA (National Archives)

M353, Roll 49, File 867.404/57

M 353, Roll 49, 867.404/189

M 353, Roll 49, 867.404/179

M.353, Roll 49,867.404/176

M 1224, Roll 10, 867.404/199

M1224, Roll 10, 867.404/199

M1224, Roll 10, 867.404/207

M353, Roll 49, 867.404/180

M 353, Roll 49, File. 867.404/162

M 353, Roll, 49, 867.404/81

M.353, Roll 49, Letter 1-8-58

M353, Roll, 49, 867.404/81

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (FRUS) 1928

Volume III

Sürelî Yayınlar

Capital Journal

Chicago Daily Tribune

Great Falls Tribune

The New York Times

The New York Tribune

The Washington Post

The Columbia Evening Missourian

The New York Herald

The Seattle Star

Kitaplar

Akgün, Seçil, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik 1924-28**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1985.

Bulut, Semih, **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

General Sherrill, **Üç Adam Kemal Atatürk Roosevelt Mussolini**, çev.Cemal Bükermen, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938 .

Gotthard Jaeske, **Yeni Türkiye’de İslâmlık**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.

Grew, Joseph C, **Atatürk ve İnönü (Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları)**, çev. Muzaffer Aşkın, Kitapçılık Ticaret, İstanbul, 1966.

_____, **Turbulent Era**, The Ribersibes Press, Cambridge,1959.

Köse, İsmail, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol’un Rolü (1919-1927)**, TTK Yayınları, Ankara, 2016.

McCarthy, Justin, **Amerika’daki Türk İmgesi**, çev. Zeynep Enez, T&K Yayınları, İstanbul, 2015.

Morgenthau, Henry, **Büyükelçi Morgenthau’nun Öyküsü**, çev. Attila Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul, 2017, 2. B.

Osman Ulugay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, Yelken Yayınları, İstanbul, 1974.

Sherill Charles H, **Gazi Mustafa Kemal Nezdinde Bir Yıllık Elçilik**, çev. Ahmet Ekrem, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (Birinci Bölüm)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.

Makaleler

Fahir Armaoğlu, “Atatürk Dönemi’nde Türk-Amerikan İlişkileri,” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.38, C.XIII, (Temmuz 1997), s.631-643.

_____, “Türkiye’deki Amerikan Okulları Krizi 1927-1928”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XIII, Sayı 37 (Mart 1997), 1-29.

Şimşir, Bilal, “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)”, **Bellekten**, S. 161-164, C.XLI, TTK Basımevi, Ankara, 1997, s. 277-341.